

LIKTOR ZOLTÁN ATTILA*

Luxemburgi Erzsébet árnyékában
Habsburg Albert dekrétuma (1439) és annak keletkezése

„Az utókornak a megelőző évszázadokról alkotott képe sosem marad állandó, hanem szinte szüntelen változásoknak van alávetve”¹
(Habsburg Ottó)

Bevezetés

Luxemburgi Zsigmond (1387-1437) ahogyan egykor apósa, Anjou Lajos (1342-1382) maga is kénytelen volt szembenézni a trónutódlás nehézségeivel, hiszen ahogyan egykor a magyar Anjou-ház helyét a Luxemburg (illetve Lengyelországban a Jagelló), ezúttal a Luxemburg-ház helyét készült átvenni a Habsburg a magyar trónörökös(nő) Luxemburgi Erzsébet kezének elnyerésével. A sajátos helyzet, miszerint a leendő férj „egy országot is kap nászajándékba” ellentétek kiéleződésével is együtt járt éppen úgy, mint fél évszázaddal azelőtt, amikor Lajos leánya, Mária és férje Zsigmond közti „hatalommegosztás” problematikája került elő. Felmerült tehát a kérdés, hogy Erzsébet és férje Habsburg Albert között a hatalomban való részesedés a Mária és Zsigmond házassága első éveire (1385-1387) – amelyben Zsigmond „háttérbeszorítva” –, vagy házasságuk későbbi időszakához (1387-1395) lesz hasonlatos, amelyben – Mária „szorult háttérbe” és – Zsigmond kormányozta az országot. Míg Erzsébet az előbbi, Albert az utóbbi mintát tartotta követendőnek. A források alapján meglehetősen karizmatikus személynek tekinthető Erzsébet, annak érdekében, hogy elérje politikai céljait a bárókra és a nemességre támaszkodva kényszerítette ki az 1439-ben kiadott dekrétumot. A rendek azonban kihasználva Erzsébet politikai céljait a rendiség megerősítése felé tettek határozott lépéseket a királyi (központi) hatalom rovására, amelyek különösen a vármegyei önkormányzatiság illetve az országgyűlések jelentőségét növelték meg. Bár Erzsébet politikai céljait nem érte el teljes mértékben, az azok mentén fellépő rendek azokat jóval meghaladva – egyben reagálva a zsigmondi fél évszázados kormányzásra – harcoltak ki maguknak jogokat és hártottak kötelezettségeket a királyi hatalomra, amelyek a

* PhD hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar.

¹ HABSBURG OTTÓ: *V. Kármj.* Európa, Budapest, 1994. 8.

rendiség fejlődése és fenntartása szempontjából a későbbiekben kulcsfontosságúnak bizonyultak.

Szent István örökségének megszerzése

Habsburg Albert² Ausztria – a család alberti (*senior*) ágából származó – uralkodó főhercege (1404-1439) Luxemburgi Zsigmond magyar és római király egyetlen lányát és örökösét Erzsébetet még 1411-ben jegyezte el, akit a magyar rendek Zsigmond leendő utódául fogadtak el arra az esetre, ha törvényes fiút nem hagyta maga után. A két uralkodó közötti szövetség és barátság megpecsételésére 1421-ben házassági szerződést kötöttek, amelyben rögzítették Luxemburgi Erzsébet cseh és magyar trónörökösi mivoltát. Igaz a királyválasztás jogát mind a magyar mind a cseh rendek magukra nézve fennállónak jelentették ki, amint azt a régi szokásjog megkívánta. Zsigmond 1437 decemberében bekövetkezett halála után a pár Pozsonyba érkezett,³ ahol december 18-án a rendek Albertet királlyá választották.⁴

Már a koronázás előtt egy éles közjogi vita alakult ki abban a tekintetben, hogy Erzsébetet ki koronázza meg, Pálóczy György esztergomi érsek vagy Rozgonyi Simon veszprémi püspök.⁵ A szokásjog azt kívánta ugyanis, hogy a királynét a veszprémi püspök koronázza, a királyt pedig az esztergomi érsek. A vita a körül forgott, hogy Erzsébet most király (*rex*) vagy csak királyné (*regina*), hiszen ő az „ország örököse”, és Albert csak az ő jogán kapja meg a magyar koronát. Később ennek a közjogi problémának a lenyomatát láthatjuk az 1439. évi dekrétumba bekerült rendelkezésben is.⁶ Végül Pálóczy György koronázta meg Albertet, Rozgonyi Simon pedig Erzsébetet 1438. január 1-jén Fehérváron.⁷ Albertet márciusban a birodalmi gyűlés is királlyá választotta, tavasszal pedig Csehországba utazott az ottani uralmat biztosítandó, ugyanis a cseh husziták Jagelló Kázmér lengyel herceget (aki 1447-től lengyel király lett) akarták behívni a trónra.

1438 lényegében a külföldi tartózkodással telt el Albert számára, helyette itthon Erzsébet kormányzott a bárókkal.⁸ Erzsébet királyné politikai súlyát tanúsítja, hogy a férje halála után (is) aktívan kivette a részét a kormányzati teendők ellátásából. Albert hosszú (csehországi) távolléte miatti elégedetlenség következtében a rendek ki tudták erőszakolni, hogy hívjanak össze országgyűlést, amely végül hosszas huzavona után 1439 tavaszán, Budán ült össze. A rendek (különösen a bárók) érezhetően fölényben voltak a királlyal szemben, amelyet a dekrétum világosan szemünk elé tár. Számos, a rendeknek kedvező és a király hatalmát korlátozó, valamint a királyi jogokat csorbító és a kötelezettségeit súlyosbító rendelkezést fogadta(tta)k el a rendek.

² A Habsburg család történetére vonatkozóan ld. GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil: *A Habsburgok*. Gondolat, Budapest, 1987.

³ ORTVAY Tivadar: *Pozsony város története III. Mellékletek Pozsony 1300-1526. évi történetéhez*. Pozsonyi Első Takarékpénztár, Pozsony, 1894. 42.

⁴ FEJÉR György: *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. X. 7. (1429-1437). Buda, 1843. [a továbbiakban: CDH X. 7.] 446. „*Illustris princeps, dominus Albertus, dux Austriae etc. electus est in regem Hungariae in opido Poseniensi per Episcopos et Barones, aliosque incolas regni Hungariae [...] et simili modo Contiboralem Vestram in reginam et Dominam nostram*”.

⁵ FRAKNÓI Vilmos: *A magyar királyválasztások története*. Attraktor, Máriabesenyő-Gödöllő, 2005. 52.

⁶ MÁRKUS Dezső (szerk.): *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár (1000-1526)*. Franklin, Budapest, 1899. [a továbbiakban: CJH.] 1439. évi XII. tc.

⁷ CDH. XI. 1.

⁸ FRAKNÓI, 2005. 53.

Az alberty dekrétum (1439)

Már a preambulumban utalás történik a rendeket ért sérelmekre, amelyek az egyes cikkekben konkrét formát is öltenek. A sérelmek orvoslása, a régi szabadságok, jogok, kiváltságok helyreállítása iránti törekvés, a szentkorona-tanból levezethető jogfolytonosság alapelveinek megnyilvánulása volt, amelyre már nem először került sor ekkor – és tehetjük hozzá nem is utoljára –, a talán legismertebb középkori magyar dokumentum, az 1222-es Aranybulla előbeszéde is ezzel a közjogi igénnyel kezdődik. A törvényszöveg egyértelműen az Anjou Lajos (1342-1382) kori (közjogi) állapotokat kívánja visszaállítani, amelyek Zsigmond uralkodása alatt megcsorbultak.⁹ E szöveggörnyezettel összefüggésben mondhatnánk, ha őszinték vagyunk a dekrétum rendelkezéseinek jelentős része nem is Albert másfél éves regnálására, hanem sokkal inkább Zsigmond fél évszázados kormányzására adott válasz.

A dekrétum rendelkezéseit különböző szempontok szerint öt jól elkülöníthető csoportra lehet bontani, így az alkotmányossággal, a szokásjoggal foglalkozó első, a legfőbb közjogi méltóságokkal, javadalmak betöltésével illetve birtokadományozással kapcsolatos cikkelyek második, a királyi jövedelmeket, közpénzügyeket, az adózást és a külkereskedelmet érintő harmadik, a külpolitikát és hadügyeket illető negyedik, végül az igazságszolgáltatást és jogtechnikai kérdéseket traktáló ötödikre. A dekrétum cikkelyei között egyaránt olvashatunk marketingfogásnak tekinthető és komoly, átgondolt, hosszú távra tervező és a magyar alkotmányos identitásba, gyakorlatba nagyon is beleillő rendelkezéseket, de akad – és ez tükrözi a király és a rendek közti erőviszonyokat – erősen aktuálpolitikai passzus is.

A zsigmondi „alkotmány” – és jogsértésekre reagálva fogalmazzák meg minden rendű országlakos jogainak és kiváltságainak – a király kötelességét hangsúlyozva e téren¹⁰ – helyreállítását, megerősítését¹¹ és megoltalmazását,¹² a behozott idegen és ártalmas szokásokat – különösen a gazdasági terheket, mint a király ellátásának, udvartartása, katonái elszállásolásának gyakorlatát¹³ – pedig eltörölni rendelik.¹⁴ A hadkötelezettség deklarálása mellett megerősítik az egyház és az egyházi (*praedialis*) nemesek adómentességét,¹⁵ valamint a nemesség mentességét a dézsmafizetés alól.¹⁶ Megszüntetik a Zsigmond idején bevett gyakorlatot, miszerint a király ügyvédei bent ülhetnek bíróként a törvényszéken, amikor a királyi pár ügyét tárgyalják.¹⁷ Továbbá kimondják azt, hogy az uralkodó(k) által a „királyi jog” mint

⁹ *CJH*. 1439. évi dekrétum előbeszéd 1§.

¹⁰ *CJH*. 1439. évi I. tc. Albert – lehetőségei szerint – igyekezett is megfelelni ennek az igénynek pl. THALLÓCZY Lajos – BARABÁS Samu: *A Frangepán család oklevéltára I. (1333-1453)*. Budapest, 1910. [a továbbiakban: *Frangepán okl.*] 302. Albert felszólítja Frangepán István vegliai (fő)sipánt, hogy a Zrínyiek jogos birtokait adja vissza (1438. febr.); 313. Albert a Frangepánok közti viszályt (várfoglalást) próbál enyhíteni (1439. jún.).

¹¹ TELEKI József: *Hunyadiak kora Magyarországon. Oklevéltár*. X. Pest, 1853. [a továbbiakban: *Hunyadi okl.*] 6. Albert király megerősíti Ragusa városának Zsigmondtól nyert kiváltságait (1438, Prága), ahogyan a zsidók privilégiumát is (1438. Bécs), amelyet IV. Bélától nyertek, ld. FRISS Ármán: *Magyar Zsidó Oklevéltár I. (1092-1539)*. Budapest, 1903. [a továbbiakban: *MZsO*] 136.

¹² *MZsO*. 134. Albert parancsa Pozsony városnak, hogy védelmezzék meg jogaikban a zsidókat, és elvett javaikat adják vissza (1438).; *Hunyadi okl.* 13. Albert parancsa az uroghi várkapitányának, hogy alsóindvai Bánffy Pál jobbagyait, azoknak a bolondóci várhoz tartozó erdőségben eddig gyakorolt faizási jogaikban ne háborgassa (1439. jan. Boroszló).

¹³ *CJH*. 1439. évi XVIII. tc. Ezt a jogosítványt, már az I. Aranybulla rögzítette (1222. évi III. tc. 1§.)

¹⁴ *CJH*. 1439. évi IV. tc.

¹⁵ *CJH*. 1439. évi XIX. tc.; Az egyházi nemesekre vonatkozóan II. HOLUB József: *Az egyházi nemesek jogállása a középkorban*. Stephaneum Nyomda, Budapest, 1947.

¹⁶ *CJH*. 1439. évi XXVIII. tc.

¹⁷ *CJH*. 1439. évi XXIII. tc.

jogcím alatt erőszakkal elfoglalt birtokok tekintetében, annak becsűjében kell marasztalni, azt pedig, aki a királyi jogon felkért birtokot elfoglalja, majd a pert elveszti, hatalmaskodás (azaz fő- vagy jószágvesztés) büntetében kell marasztalni.¹⁸ Ennek, valamint az összeférhetlenségi szabálynak a kimondása alapvető jelentőséggel bírt az alkotmányosság helyreállítása tekintetében.

A rendek az országgyűlésen – nyilvánvalóan kellő politikai hangulatkeltés hatására – erőlyesen felléptek a közjogi álláshalmazások (köztük az egyházi és világi tisztségek összekapcsolása)¹⁹ ellen,²⁰ amely valóban szembeötlő méreteket öltött,²¹ azonban ennek a rendelkezésnek – a belpolitikai erőviszonyok következtében sem ekkor, sem a későbbiekben – nem sikerült maradéktalanul érvényt szerezni.²² Elvárták a rendek továbbá a királytól,²³ – egy kivétellel meghagyva ugyanakkor a hivatalbetöltési szabadságát²⁴ – és a királynétól²⁵ valamint a legfőbb közjogi méltóságoktól,²⁶ és az idegen, de magyar földön birtokostól (mint a Cillej gróftól vagy a rác despotától »aki mellesleg akkoriban éppen Magyarország meghódítását tervezte«²⁷), hogy köz- és magánjogi tisztséget, állást, illetve a birtokadományok²⁸ tekintetében azokat idegeneknek ne, hanem csak magyaroknak adjanak.²⁹ Ahogyan az egyházi javadalmak – arra alkalmas egyházi³⁰ (magyar)³¹ személlyel való – betöltését is,³² elkerü-

¹⁸ *CJH*. 1439. évi XXIV. tc.

¹⁹ ENGEL Pál: *Magyarország világi archontológiája I. (1301-1457)*. MTA, Budapest, 1996. 29. Pl. Nápolyi László (ellenkirály) Ludányi Tamás egri püspököt (1400-1410) nevezte ki macsói bánná (1402-1403).

²⁰ *CJH*. 1439. évi VIII. tc.

²¹ ENGEL, 1996. Számos (egyházi és világi) közjogi tisztség össze volt kötve más fontos közjogi tisztséggel, mint az esztergomi érsekség az esztergomi (fő)ispánsággal, a macsói banság Bodrog, Valkó, Szerém, Baranya, Bács és marótegyházi Maróthy János banságától (1398-1401) kezdve Tolna vármegyék (fő)ispánságával, illetve az egyes bánok által még ezeken felül is viselt (fő)ispánságokkal, mint Lévai Cseh Péter bán (1428-1431) barsi, vagy Garay László bán (1431-1441) lipói (fő)ispánságával, vagy akár a beregi (fő)ispánság a munkácsi várkapitánysággal, a borsodi (fő)ispánság a diósgyőri várkapitánysággal stb.

²² Erre kitűnő példaként szolgál Ujlaky Miklós személye, aki macsói bansága (1438-1458) mellett fejéri (1440-1448), csanádi, csongrádi, temesi (fő)ispán, székelyek ispánja (1441-1446), erdélyi vajda és nándorfehérvári kapitány (1441-1458), somogyi (fő)ispán (1444-1446) volt, továbbá a szörényi (1445-1446) és a szlavón banságot (1457) is betöltötte. Ld. ENGEL, 1996.

²³ *CJH*. 1439. évi V. tc. 1§.

²⁴ *CJH*. 1439. évi XV., XXVI. tc.

²⁵ *CJH*. 1439. évi XII. tc.

²⁶ *CJH*. 1439. évi V. tc. 2§.

²⁷ ÓVÁRY Lipót: *A Magyar Tudományos Akadémia történeti bizottságának oklevélmásolatai 1. füzet, a mobácsi vész előtti iratok kivonatai*. Budapest, 1890. 429. oklevél. *CJH*. 1439. évi XXV. tc.

²⁸ *CJH*. 1439. évi XVI. tc. A cikkelynek volt aktualitása, ld. 65. lj.

²⁹ E rendelkezéseknek aktualitása nem volt, hiszen az archontológia alapján megállapítható, hogy a dekrétum kiadásakor magyarok viselték e méltóságokat, sokkalta inkább a zsigmondi gyakorlatra reagáltak (Ozorai Pipo macsói bansága (1408-1409) vagy Zoelus de Nassus kincstartósága (1410-1412)). Azaz nyilván hosszútávú – de egyébként stabil közjogi alapokon (*CJH*. 1222. évi XI. tc.) álló – stratégiai jelentősége volt e cikkelynek.

³⁰ *CJH*. 1439. évi XXI. tc.; ENGEL, 1996. 25-26. A horvát-dalmát-szlavón bánok számos esetben betöltötték az aurániai perjelség kormányzóságát, mint özgödei Besenyő Pál bán (1402-1406), Pécsy Pál bán (1404-1406) vagy Székely János bán (1446-1448) vagy magát a perjelséget is, mint pelsőci Bebek Imre bán (1402) vagy Nagymihályi Albert bán (1419-1426).

³¹ ENGEL, 1996. 62-83. Különösen a legfőbb egyházi méltóságok, mint az esztergomi vagy a kalocsai érsekség, egri püspökség esetén látható idegenek előszeretettel történő javadalomszerzése mint Georg graf von Hohenhole passai püspök esztergomi érseki kormányzósága (1418-1423), Branda de Castiglione kalocsai érseki kormányzósága (1410-1413), Andreas de Benzis (1413-1421), Carmanus Scolaris (1421-1423), Johann Boundelmonte (1423-1447) érseksége vagy Stiborici Stibor egri püspöksége (1411-1420).

³² *CJH*. 1439. évi XXI. tc.; C. TÓTH Norbert: A főpapi székek betöltésének gyakorlata Zsigmond király uralkodása alatt. *Gazdaság és Társadalom* 4. évf., különszám (2012) 114.; A Zsigmond-korban gyakorlatban volt a kisebb-

lendő ezzel a Szentszéknek azt a törekvését, hogy a magyarországi egyházi javadalmak betöltési jogának tekintetében azt – korlátozva így a magyar szuverenitást – saját magának vindikálja, amelyre egyébként Róma – kihasználva a zavaros belpolitikai helyzetet – visszavisszatérő alkalommal kísérletet tett.³³

Az első cikkelyek között szerepel – kimondva és megerősítve a százados gyakorlatot³⁴ – a nádori szék betöltési rendjének rögzítése, miszerint a király és az országgyűlés együtt jogosult azt betölteni.³⁵ A nádor kiemelkedő közjogi és politikai szerepét tükrözi a már évszázados gyakorlattal bíró címhasználat – szemben a többi báróval, például az országbíróval³⁶ – miszerint ő az ország, és nem a király nádora.³⁷ Annak hogy ezt a szokásjogi normát a dekrétumban kimondják – a múlt tapasztalatai alapján –, nyilvánvalóan az önkényes jövőbeni királyi nádorkinevezés(ek)nek akartak elébe menni. Ez az erősen belpolitikai ízű fogás azonban bizonyosan nem Héderváry Lőrinc nádor (1437-1447) – akit még a Prágában tartózkodó Zsigmond király Pálóczy Mátyus nádor (1435-1437) halála után 1437 márciusában az országgyűlés hozzájárulása nélkül önkényesen nevezett ki nádorrá³⁸ –, személye ellen irányult, hiszen őt nádorságáról – holott azt megtehették volna – nem váltották le.

Monetáris és fiskális ágon a nyugati iránnyal – amely az uralkodónak biztosította a monetáris³⁹ és fiskális felségjogok⁴⁰ teljes körét – ellentétben a magyar rendek homlokegyenest szembemenve szögezik le, hogy az uralkodónak meg kell elégednie az őt, ősi szokás szerint megillető jövedelmekkel,⁴¹ azon felül adót kizárólag a rendek (királyi tanács) hozzájárulásával szedhet.⁴² Ahogyan a monetáris felségjogokat – azon belül a pénzverést és a pénzkibocsátást is – a rendek által állított örök ellenőrzése mellett gyakorolhatta.⁴³

nagyobb egyházi javadalmak, különösen a déli végeken rövidebb-hosszabb (akár évtizedekig tartó) üresedésben hagyása’, hiszen így a javadalom minden jövedelme a királyi kincstárát illette. Ez a gyakorlat nagyrészt a XV. század elején a Thallóczyak kormányzata alatt lévő végvidék határvédelmi rendszerének kiépítését szolgálta.

³³ C. TÓTH, 2012. 108. A pápák jelöltjei Zsigmond király jelöltjével szemben (1 kivétellel) többnyire alulmaradtak; FRAKNÓI Vilmos: *Oklevéltár a magyar királyi kegyúri jog történetéhez*. Budapest, 1899. 5. oklevél: XXIII. János (ellen)pápa (1410-1415) – politikai realitásérzékének hiányosságairól bizonyosságot téve – a magyarországi egyházi javadalmak adományozásának, betöltésének jogát magának tartotta fent, ahogyan később IV. Jenő pápa (1431-1447) is, a polgárháborús helyzetben (1441, 1445-6) magának követelve az investitúra jogát, a váradi püspökséget Vitéz Jánosnak (18), a pécsi püspökséget Andrásnak (17), prépostságot Branda bíborosnak adományozta (15), ahogyan később Tapoczai Jánosnak (19).

³⁴ Ld. SZÓCS Tibor: *A nádori intézmény korai története 1000-1342*. MTA, Budapest, 2014.

³⁵ *CJH*. 1439. évi II. tc.

³⁶ VARJÚ Elemér: *Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczi Bánffy család történetéhez I. (1214-1457)*. Budapest, 1908. [a továbbiakban: *Bánffy okl.*] 434. „Nos comes Stephanus de Balbor iudex curiae domini Alberti”. (1439. jún.)

³⁷ RADVÁNSZKY Béla – ZÁVODSZKY Levente: *A Héderváry-család oklevéltára I*. MTA, Budapest, 1909. [a továbbiakban: *Héderváry okl.*] 162. „Nos Laurencius de Hedrehvara regni Hungariae palatinus et iudex Comanorum”. (1439. jún.)

³⁸ *Héderváry okl.* 155.

³⁹ MARX Károly: *A tőke I*. Szikra, Budapest, 1955. 93. Valois Fülöp francia király (1328-1350) egyik levelében a következőképpen fogalmazott: „csak minket és királyi felségünket illeti meg a jog, hogy a pénzverés, az érmék előállítás, minőségük, készletük vonatkozásában mi rendelkezünk. Úgy és olyan áron hozzuk forgalomba őket, ahogy nekünk tetszik, és ahogy jónak látjuk”.

⁴⁰ MEZEY Barna: A modern állam születése. *Rubikon* 8 (1997) Államformák.

⁴¹ *CJH*. 1439. évi VII. tc., Zsigmond jövedelme a kamarahasznából az országban lévő négyszázezer porta után nyolcvanezer aranyforint lehetett, ld. C. TÓTH Norbert: Vas megye 1427. évi „adókerülői” és a kamarahaszna adminisztrációja. *Vasi Szemle* 64 (2010) 678.

⁴² C. TÓTH, 2010. 670-684. A királyi kamaráktól az adószedők a vármegyénél bemutatott megbízóleveleket, majd a vármegye részéről a szolgabírákkal együtt kimentek a birtokokra (az adóalap birtokosának beleegyezése mellett, amelyre a különböző mentességet, kiváltságok miatt volt szükség) kiróni az adót, majd azt követően visszatértek a vármegyei törvényszékre. Az adót maguk a falubírák vagy a birtokosok officálisai hozták be a vármegyére, amelynek átvétele után nyugtát kaptak. A befizetési határidő nem volt meghatározva, azt a szokásjog szabá-

A külföldi kereskedelem,⁴⁴ pénz-, kamat-⁴⁵ és hitelviszonyok⁴⁶ tekintetében úgyszintén – az ősi szokásoknak megfelelő⁴⁷ – erős közjogi kontrollt és ellenőrzést vártak el az uralkodótól,⁴⁸ aminek Albert közérzetjavító intézkedések keretében igyekezett is eleget tenni.⁴⁹ A királyi jövedelmek kezelése, azzal való gazdálkodás, bérbeadás, arról lemondás esetén már valamivel megengedőbbek voltak a rendek – azt ugyanis az uralkodó belátására bízva –, csak annyit kötöttek ki, hogy „Magyarország koronájának alávetett, arra alkalmas és nem külföldiek részére legyen szabad rendelkezési joga”.⁵⁰ Ezzel a jogukkal – politikai, vagy pénzügyi megfontolásból – éltek is az uralkodók.⁵¹

A dekrétum szövegéből, illetve az egyéb okleveles forrásokból is kitűnik Luxemburgi Erzsébet királyné politikai súlya férje mellett, amelybe Habsburg Albert gyakori távolléte (csakúgy, mint egykori császári apósáé)⁵² – amely az államgépezet működésében (ahogyan annak idején Zsigmond távolléte alatt sem)⁵³ nem okozott különösebb fennakadást,⁵⁴ de az állandó török fenyegetettség miatt azt sérelmezték a rendek, és elvárták, hogy az országban tartózkodjon⁵⁵ – is belejárhatott, hiszen, így az országot a bárókkal és a főpapokkal együtt Erzsébet kormányozta.⁵⁶ Elérte az országgyűlésen, hogy anyjától – a vádak szerint a cseh ellenzékkal és a lengyel uralkodó körökkel kokettáló⁵⁷ – özv. Cilley Borbála császár- és királynétól, elvegyék összes birtokait, és azokat adomány útján ő kapja meg⁵⁸ valamint egyéb

lyozhatta (György-nap, Mihály-nap, Márton-nap). A nem fizető birtokosokat bírsággal súlytották a vármegyei hatóságok. Az adóhátralékkal rendelkező birtokosoktól az adót csak (fő)ispáni vagy alispáni és szolgabírói segédlemmel (felügyelettel) lehetett azt behajtani.

⁴³ *CJH.* 1439. évi X. tc.

⁴⁴ *CJH.* 1439. évi XI. tc.

⁴⁵ *MZsO.* 54. Anjou Lajos király (1342-1382) a hitelezőket megfenyítve hangsúlyozza, hogy a kamat szabályozását magának és a báróknak tartja fenn (1374).

⁴⁶ *MZsO.* 62. Anjou Lajos király rendelete, amely szerint a hitelezők a kölcsönadott pénznemben kötelesek elfogadni az adóstól a teljesítést, kiküszöbölendő ezzel az árfolyamingadozásból származó 'extraprofitot' (1378).

⁴⁷ *CJH.* 1222. évi XXV. tc.

⁴⁸ *CJH.* 1439. évi IX. tc.

⁴⁹ *MZsO.* 135.; 138. Albert király elengedi Nagyszombat és környéke lakóinak a hitelezők felé meglévő tartozásaik kamatát (1438).

⁵⁰ *CJH.* 1439. évi VI. tc.

⁵¹ *Frangepán oklt.* 311. Albert a Frangepán Mártonnak adományozza Lipovác és Oklics várak tartozékainak nyest-adóját (1439. jún.), *Hunyadi oklt.* 4-5. Albert élethossziglan ad kiváltságot külföldi borok behozatalára, kimérésére és eladására egy nemesnek és fiainak, majd 10 évre ad harmincadmentességet 10 ló kivételére és 4 málha posztó behozatalára (1438. júl.), 32. Erzsébet királyné Garay László macsói bánnak (1431-1441) – egyébként unokatestvérének – pápai jobbágysági részére minden királyi adótól, vámtól mentes kiviteli és behozatali kiváltságot adományoz (1439. okt.).

⁵² ENGEL Pál – C. TÓTH Norbert: *Itineraria regum et reginarum (1382-1438)*. Budapest, 2005.

⁵³ C. TÓTH Norbert: A király helyettesítése a konstanzi zsinat idején. Az ország ügyeinek intézői 1413-1419 között. In: BÁRÁNY Attila – PÓSÁN László (szerk): *Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capite et membris*. Tanulmányok a konstanzi zsinat 600. évfordulója alkalmából. Debrecen, 2014. 289-313. Zsigmond ugyan vikáriust (Kanizsai János esztergomi érseket, illetve Garay Miklós nádort) nevezett ki távolléte tartamára, azonban a magyar rendi állam kormányzati szerkezete a régi szokásjog alapján azt nem tette volna szükségessé.

⁵⁴ *Hunyadi oklt.* 4-7, 13. Albert külföldön (Prága, Boroszló, Tábor) is foglalkozott magyar államügyekkel, *Frangepán oklt.* 305-6. Albert a Frangepánok osztályos egyezsége tárgyában rendel káptalani tanút az ügylet lebonyolításához (1438. nov. Boroszló).

⁵⁵ *CJH.* 1439. évi XXII. tc.

⁵⁶ *Bánffy oklt.* 429. Erzsébet királyné Bánffy Dezső erdélyi vajdának írt parancsa, miszerint a Báthoryaktól (a hadban való meg nem jelenés miatt) elvett birtokokat adja vissza (1438. aug.).

⁵⁷ FRAKNÓI, 2005. 48.

⁵⁸ *Hunyadi oklt.* 21-23.

birtokokat⁵⁹ és jövedelmeket kapjon.⁶⁰ A dekrétumot Albert felesége beleegyezésével és tesszésével adta ki, annak betartását az ő nevében is ígérte,⁶¹ amellet, hogy kimondták, hogy Erzsébet az „ország örököse”. Ezáltal lényegében minden uralkodói jogot gyakorolhatott,⁶² amelyet a valóságban – ellenben a férje halála utáni időszakkal – ritkán érvényesített.⁶³ Erzsébet királyné Albert halála után gyakran élt e jogokkal, egyházi javadalmakat,⁶⁴ privilégiumokat,⁶⁵ birtokokat adományozott,⁶⁶ királyi birtokokat zálogosított el,⁶⁷ gyakorolta az inveztitúra jogosítványát,⁶⁸ kincstári jövedelmek fölött rendelkezett,⁶⁹ valamint a rendekkel együtt gyakorolta a fiskális jogokat, amikor rendkívüli hadiadót vetettek ki.⁷⁰ Beavatkozott az igazságszolgáltatásba – ma talán úgy mondanánk az igazságügyi ügyvitelbe –, a bárókkal és főpapokkal együtt adta ki a vármegyék hatóságaihoz intézett, eljárást kezdeményező parancsait, azonban az ítékezésben nem vett részt, azokat a nádor bíróságára irányította.⁷¹

A rendek – kihasználva Luxemburgi Erzsébet királyné politikai aktivitását és hatalmi ambícióit – a külpolitika mellett a királyi hercegnők kiházasítása révén⁷² – korlátozva e téren (is) a király mozgásterét – a dinasztia belügyeibe is bele kívántak szólni.⁷³ Azonban – sajnálatos módon – nem rögzítették a király gyermekeinek gyámsága, neveltetése feletti rendi befolyást, s így kerülhetett sor arra, hogy Albert halála (1439) után Erzsébet, a gyermekei gyámságát – az osztrák örökös tartományok kormánya mellett – Habsburg (VI.) Albert osztrák hercegre (1418-1462) bízta.⁷⁴ Azokat viszont az időközben – Habsburg (IV.) Frigyes herceg (1382-1439) fiának, Habsburg Zsigmondnak (1427-1496) gyámságával együtt, Erzsébet születését be sem várva – római királlyá választott Habsburg (V.) Frigyes (1415-

⁵⁹ *Hunyadi oklt.* 24. Albert Szeged városát az országgyűlés akaratával adományozza feleségének (1439. jún.).

⁶⁰ *Hunyadi oklt.* 28. Albert szlavóniai jövedelméből hatezer, körmöcbányai jövedelméből tizennégyezer forintot rendel felesége számára (1439. aug.).

⁶¹ *CJH.* 1439. évi dekrétum, Befejezés.

⁶² *CJH.* 1439. évi XII. tc.

⁶³ *Hédervány oklt.* 161. A pozsonyi káptalan Erzsébet királyné parancsára bevezet egy nürnbergi polgárt és fiat a megadományozott birtokba (1439. márc.).

⁶⁴ *Kegyűri oklt.* 11., 12. Erzsébet királyné a zágrábi püspökség fölötti kegyűri jogát (választást és kinevezést) a Cillej grófokra ruházta (1440. dec.), ahogyan később a csázmái és a zágrábi káptalan fölötti kegyűri jogait a zágrábi püspökre ruházta (1441. febr.).

⁶⁵ *Ld.* 52. lj.

⁶⁶ NAGY Imre – DEÁK Farkas – NAGY Gyula: *Hazai oklevéltár (1234-1526)*. Budapest, 1879. [a továbbiakban: *Hazai oklt.*] 344. káptalani jelentés Erzsébet adományosának beiktatásáról (1440. nov.); *Hunyadi oklt.* 52. Egy részben magvaszakadt, részben Jagelló Ulászló pártjára állt, s így hűtlenné vált nemesi család birtokait adományozza el (1442. júl.).

⁶⁷ *Hunyadi oklt.* 42. Sopron városát Habsburg Frigyes római királynak zálogosította el (1441. febr.).

⁶⁸ *Kegyűri oklt.* 9. A veszprémi prépost Luxemburgi Erzsébet királynétól nyert hivatala megrősítésért folyamodott (1440. szept.) IV. Jenő pápához.

⁶⁹ *Hunyadi oklt.* 35. A pozsonyi zsidók adóját, amelyet a kincstárnak fizetnek, Pozsony városnak adományozza egy évre (1440) majd 10 évi adójukat engedti át a joghatósággal együtt Pozsonynak (1441) *ld. MZsO.* 142.

⁷⁰ *Hunyadi oklt.* 30. Albert és Erzsébet a környezetükben lévő bárókkal, püspökökkel és más nemesekkel együtt 100 dénár adó fizetésében állapodtak meg (1439. szept. Titelrévi tábor).

⁷¹ C. TÓTH Norbert: *Szabolcs megye hatóságának oklevelei II. 1367-1526*. Budapest-Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumok Igazgatósága. 2002. 464., PITI Ferenc – NEUMANN Tibor – C. TÓTH Norbert: *Szatmár megye hatóságának oklevelei (1284-1524)*. Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Múzeumok Igazgatósága. 2010. [a továbbiakban: *Szatmár*] 376. Az okleveleken a „*de commissione eiusdem domine regine ex deliberatione prelatorum et baronum confectas*” fordulat olvasható.

⁷² *CJH.* 1439. évi XX. tc.

⁷³ *Hunyadi oklt.* 15. Habsburg Albert leányát, Anna hercegnőt (1432-1462) egy házassági szerződés keretében Vilmos szász hercegnek ígérte (1439. ápr.), így valószínűsíthetően a dekrétum ezen passzusa erre reagálhatott.

⁷⁴ *Hunyadi oklt.* 34. (1440. ápr.).

1493) szerezte meg, amelyből később évtizedeken átívelő konfliktus származott a magyar rendek és római király, később (1452) császárrá választott Frigyes között.⁷⁵ Erzsébet királyné – a gyámságot viselő Frigyesben törököt fogván – később enyhíteni kívánta döntése következményeit,⁷⁶ azonban ekkor már sem politikai – Jagelló Ulászló lévén a politikai realitás –, sem pénzügyi alkupozíciója⁷⁷ annak érdemi befolyásolását nem tette lehetővé.

Az uralkodó belpolitikai helyzetét kihasználva a rendek a jogok és kötelezettségek arányosságának eszméjétől kissé eltávolodva 'hárítják' az uralkodóra az ország védelmének tetemes terhet azzal, hogy a saját költségén tartott zsoldos sereggel – a rendekkel való egyeztetés szerint,⁷⁸ a határok kiigazítását is beleértve⁷⁹ – védje meg az országot, *insurrectiot* azaz nemesi felkelést pedig csak annak elégtelensége esetén hirdethet, azonban a határon túlra nem kényszerítheti, amint azt a régi szokásjog megkívánja.⁸⁰ Minden igyekezete ellenére⁸¹ Albert képtelen volt vállalni⁸² az aránytalan anyagi terhet, és ezt belátva, az elfogadott rendelkezések ellenére voltak kénytelenek a rendek belemenni a rendkívüli hadiadó kivetésébe.

Az igazságszolgáltatást érintő szabályokat tekintve – folytatva a zsigmondi irányt azzal, hogy a vármegyék köteleességévé tették a nagyobb hatalmaskodások (bár még előzetes, a bárókkal és főpapokkal közösen kiadott királyi⁸³ parancslevél kikérése mellett történő) kivizsgálását, a helyszíni szemle, a tanuvallatás, jogos panasz esetén a sértettek birtokukba, vagy jogaikba való visszaiktatásának végrehajtását –, egyértelműen a nemesi vármegyék szerepvállalásának növelése felé mozdultak el a rendek,⁸⁴ amelyet a gyakorlat – bár kisebb-nagyobb zökkenőkkel,⁸⁵ de alapvetően – készséggel követett.⁸⁶ Igyekeztek elébe menni a perek húzásának-halasztásának azzal, hogy a meg nem jelenőket eljárási bírsággal sújtották,⁸⁷ az okiratok felmutatásának határidejét megszigorították⁸⁸ és annak eredménytelen el-

⁷⁵ Tanulva az esetből, jóval később a kiskorú király gyámságát a nádor jogkörébe vonták (*CJH*. 1485. évi II. tc.).

⁷⁶ *Hunyadi okl.* 40-42. Habsburg Frigyes római király ígéretet tesz Erzsébetnek, hogy ha a gyermekek visszatérhetnek magyar földre nem akadályozza azt, illetve, ha gyámságának vége (a gyermekek nagkorúságának elérése) előtt halna meg, akkor minden akadály nélkül visszatérnek Erzsébethez, illetve Erzsébet kiköti, hogy ha megfelelő helyet tud biztosítani fia magyarországi neveltetéséhez, azt átadja Frigyes királynak. (1440. nov. 22-26. Neustadt, 1441. márc. 3. Neustadt).

⁷⁷ *Hunyadi okl.* 36.; 38.; 49.; 51. Erzsébet királyné bel- és külföldi hitelezők felé súlyosan eladósodott. Jellemző, hogy a belpolitikailag megbukott Erzsébet adósságáért kezességét várták a hitelezők, azonban azt a bárók már nem, csak alacsonyabb rangú személyek vállalták el.

⁷⁸ *CJH*. 1439. évi XIV. tc.

⁷⁹ *CJH*. 1439. évi XVII. tc.

⁸⁰ *CJH*. 1439. évi III. tc., a határon túli hadakozástól való mentességet már az I. Aranybulla (*CJH*. 1222. évi VII. tc.) biztosította.

⁸¹ *Hunyadi okl.* 18., 19. Albert megparancsolja Thallóczy Matkó és Thallóczy Péter horvát-szlavón-dalmát bánoknak, hogy a Szent Koronához tartozó Raguzát minden erejükkel védjék meg István bosnyák vajda betöréseitől (1439. jún. Buda).

⁸² *Bányfi okl.* 435. Albert fizetség (2900 forint) gyanánt Szécsényi Lászlónak adja zálogként Rimaszombat felét a lengyelek ellen viselt hadi költségek fedezésére (1439. jún.).

⁸³ Ld. pl. NEUMANN Tibor: Bereg megye hatóságának oklevelei 1299-1526. *A Szabolcs-szatmár-beregi Szemle Füzetek* 3 (2006) 176. Az e tárgyban kiadott oklevelekben ott szerepel a „*de commissione propria vestre maiestatis ac ex deliberacione prelatorum et baronum ac magistrorum prothonotariorum in iudicio facta*” fordulat.

⁸⁴ *CJH*. 1439. évi XXIX. tc.

⁸⁵ NEUMANN, 2006. 177. A konvent jelentése szerint az alispán Pálóczy László (fő)ispán utasítására – így kedvezve az alperes félnek – nem hajtotta végre a királyi parancsot a jogosultak birtokba történő visszaiktatása tárgyában.

⁸⁶ A vármegyei okleveles forrásokból ez egyértelműen kiderül: NEUMANN – C. TÓTH, 2010. 377. A vármegye hatósága jelenti Héderváry Lőrinc nádornak, hogy a királynéi parancs szerint visszaiktatták a jogosultakat birtokaikba. (1440. ápr.).

⁸⁷ C. TÓTH, 2002. 446.; 449.; 450.; 460.

⁸⁸ *CJH*. 1439. évi XXXV. tc. Az okiratok beszerzésére egy évet tűztek ki.

telte esetén arra törekedtek – ahogyan a törvényszék előtt notoriusan meg nem jelenők, távolmaradók esetén is⁸⁹ –, hogy a pert minél előbb be is fejezzék. Mindemellett elsősorban az önkéntes jogkövetést helyezték előtérbe, csak annak elmaradása esetén vették igénybe a jog kikényszerítésére a karhatalmat.⁹⁰

Eltiltották a királyt, királynét, a bárókat, főpapokat és mindenki mást, hogy az eljárásba, annak lefolytatásába beleavatkozzon, vagy azt elhalassza,⁹¹ amelyre akadt példa⁹² és még évtizedekkel később is foglalkozott a kérdéssel az országgyűlés.⁹³ Az ítélet végrehajtásának megakadályozása – annak ellenére, hogy azt is hatalmaskodásnak minősítették⁹⁴ – a későbbiekben is előfordult.⁹⁵ A távolmaradók esetén egyetlen kivételként engedték meg a per elhalasztását, akkor ha az alperesek közül mindenki az ország vagy a király fontos szolgálatában tartózkodik,⁹⁶ amely szabálynak a vármegye⁹⁷ vagy a király – amikor arra alkalma nyílt⁹⁸ – érvényt is szerzett. A nagyobb hatalmaskodások tárgyában persze nem a vármegyék, hanem a királyi, nádori, országbírói fórumok ítéleztek, a megidézett feleket az ügy rövid leírásával ide tették át, általában valamelyik nagyünnep nyolcadára.

A török fenyegetéssel szemben Habsburg Albert hadat vitt, azonban részben a török sereg Bosznia felé nyomulása illetve a táborban kitört járvány miatt eredmény nélkül oszlott fel. A járvány Albertet is elérte és még 1439 őszén anélkül távozott az élők sorából, hogy férfitódódot hagyott volna maga után. Erzsébet várandós volt ugyan, és fiúgyermeknek adott életet, azonban a bizonytalan nemzetközi politikai környezetben a kormányzat élére a magyar vezetés egy felnőtt férfit kívánt meg.

Összegzés

Habsburg Albert uralkodását politikai viszonylatban – ellenben a közjogival – kevéssé lehetne mérföldkőnek nevezni. Mindemellett arra a következtetésre juthatunk, hogy a Habsburg Alberttel elfogadtatott dekrétum sokkal inkább tekinthető Zsigmond fél évszázados, mint Albert másfél éves kormányzására adott válaszként. Ha őszinték vagyunk, a dekrétum elején kinyilvánított – a lajosi állapotok visszaállítását sürgető – óhaj marketingfogás volt csupán. A többi cikkely részben aktuálpolitikai, részben a magyar alkotmányos identitás – különösen a közös kormányzás, illetve az önkormányzatiság, mint legjellegzetesebb eszmék – megnyilvánulása és a rendek hosszútávú közjogi stratégiájának lenyomata.

A rendeknek eszük ágában sem volt visszahozni egy – lajosi értelemben vett – erős királyi hatalmat. Épp ellenkezőleg, kihasználva Habsburg Albert labilis belpolitikai helyzetét, il-

⁸⁹ C. TÓTH, 2002. 453. Az alispáni és szolgabírói jelentés szerint az alperesek az ötödik idézésre sem jelentek meg, és ügyvédet sem küldtek.

⁹⁰ MIHÁLYI János: *Máramarosi diplomák a XIV. és a XV. századból*. Máramarossziget, 1900. 180. Thallóczy Frank szörényi bán és máramarosi (fő)ispán felszólítja a birtokfoglalókat, hogy adják vissza az elfoglalt jószágot jogos birtokosának, különben vármegyei karhatalommal fogja azt kikényszeríteni (1439. ápr.).

⁹¹ *CJH*. 1439. évi XXIX. tc. 10. §.

⁹² MIHÁLYI, 1900. 191. A vármegyei törvényszéket fegyveresen akadályozták meg az alperesek (1444. máj.).

⁹³ *CJH*. 1486. évi LXV. tc. Eltiltják a fegyverek bevitelét a vármegyei törvényszékre.

⁹⁴ *CJH*. 1439. évi XXIX. tc. 9. §.

⁹⁵ MIHÁLYI, 1900. 186. Thary András (fő)ispánt az érintettek fegyveresen akadályozták meg az ítélet végrehajtásának foganatosítása során, amiért azokat a király jelenléte elé idézték (1442. nov.).

⁹⁶ *CJH*. 1439. évi XXXVII. tc.

⁹⁷ NEUMANN, 2006. 205. A vármegye az alperes királyi jelenlét bírósága elé történő idézését hazatéréséig elhalasztja, mert az a keresztes hadjáratra ment (1456. aug.).

⁹⁸ C. TÓTH, 2002. 455. Albert király megparancsolja a vármegye hatóságának, hogy a Perényiek valamint familiárisaik összes (megindult és esetleges ezután keletkező) perét halasszák el, mert azok vele hadra mennek (1438. okt.).

letve Erzsébet királyné ambíciózus hatalomvágyát – amely találkozott a rendek elképzelésével –, „s mint kutyák közé ha nyúlfiat lökének, kaptak a szón a szilaj legények” – megragadták a lehetőséget, és ennek a dekrétumnak a kikényszerítésével a rendiség megerősödése – különösen a vármegyék politikai és közjogi szerepvállalásának (így az országgyűléseken való képviseleti rendszer azaz a követküldési modell, továbbá az igazságszolgáltatás, a végrehajtás, adóztatás stb.) fokozása – előtt tágra nyitották a teret.⁹⁹

ZOLTÁN ATTILA LIKTÖR

In the Shadow of Elisabeth of Luxemburg of Hungary The Decree of Albert of Habsburg of Hungary (1439) and its Formation (Summary)

The decree (1439) of Albert of Habsburg of Hungary (1437-1439) was one of the cornerstones of the Hungarian (feudal) constitution. Although the reign of Albert of Habsburg was not an emblematic period of the Hungarian history but on the perspective of the public law was. In 1437 Albert as husband of Elisabeth of Luxemburg of Hungary was elected king of Hungary after the death of Emperor Sigismund of Luxemburg of Hungary. However the ambitious Princess Elisabeth wanted to take significant part of the power against her husband, and she tried to achieve that with the help of the barons and the nobility. The Estates of the realm took an advantage of the situation of the ambitious wife of Albert, and forced the king to issue the decree of the assembly of Buda of 1439. We could diagnose that the provisions of the decree in question reflected more the half-century long governance of Sigismund of Luxemburg of Hungary (1387-1437) than the one and half year long reign of Albert. The Estates of the realm reached numerous constitutional and political rights and charged the expenses of the defence to the king. The declaration of the common election of the palatine both by the assembly and the king was also a key position to the Estates of the realm. We could grade the provisions of the decree in different classes. These affected the fiscal and monetary policy, the donation of public offices and estates, the system of the justice and the positions of the noble counties. The decree was a really important constitutional found to the Estates of the realm to be able to preserve the dualism of the power between the king and themselves.

⁹⁹ A magyar rendek Hunyadi Mátyás uralkodását követően nagyrészt ezekhez a közjogi alapokhoz kívántak visszatérni, amelyek egyértelmű implicit lenyomata maga a farkashidai oklevél (1490).